

KÖNYVISMERTETÉSEK

Az erdélyi magyar humán tudományosság önszemléletéről

Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.

I. kötet. Szerk. Tánczos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér. Scientia Kiadó, Kolozsvár, 2002. 502 p. Sapientia Könyvek 8–9.

A látószögről

Ha a romániai magyar kisebbséget egy olyan társadalmi csoportnak tekintjük, amelyben a közös, folyamatosan átalakuló nemzeti létforma intézményesül, akkor – a *Romániai Magyar Évkönyvek* sorozatának megindítása mellett – a 12 év tudományos eredményeit összefoglaló köteteket is határkőnek kell tekintenünk. Azért gondolom így, mert az évkönyvek évről évre a társadalomtudományi elemzéseken keresztül konstruálja meg a romániai magyarságot mint társadalmi, illetve nemzeti közösséget. Az alább ismertetendő kötet pedig az erdélyi magyar tudományosságot mint (a román nyelvű és a magyarországi tudományosság mellett létező) önálló entitást konstruálta meg. Bár ezzel eddig is tisztában voltunk, a Kutatói Programok Intézetében (KPI) szerkesztett kötetek végre ezt egy helyen összefoglalva teszik megfoghatóvá.

Az ismertetendő kötet kapcsán szólnom kellene az értelmezhetőség érdekében általában az erdélyi tudományosság helyzetéről, valamint az annak megjelenésekor, 2002. június 1-jén tartott konferenciáról.

A recenzens azonban ennek nem tud maradéktalanul eleget tenni. Az összefoglalók ugyanis két kötetben jelentek meg és csak az I. kötet ismertetéséhez van bátorságom. A II., a természettudományi, műszaki és orvosi kutatások

eredményeit és a tudományos viszonyokat ismertető kötet¹ értékelésében nem vagyok kompetens. A júniusi konferenciáról csak érintőlegesen szólok, mert a plenáris előadásokban – Péntek Jánost leszámítva – gyakorlatilag a tanulmányok rövidített változatát hallhattuk, a szekcióülésekből pedig csak a történeti vitában vehettem részt.

Az I. kötet szerkesztői előszavában harmadik kötetről is szó van, amely a lektori véleményeket, a kötetre született reflexiókat és a már említett konferencia jegyzőkönyvét közölné. Ez a kötet most készül, ezért nem tudok róla beszámolni, bár néhány lektori véleményt kéziratban alkalmam volt megismerni. Ezek komoly reflexiók, de elsősorban lektori véleményként és nem önálló megközelítésként születtek, jellegükből adódóan inkább tárgyi, mint elvi kérdéseket feszegetnek. Ráadásul a konferencián tapasztalt vitahiány és a tehetetlen egymás melletti elbeszélések után a recenzens örülne a legjobbban, ha a III. kötetet kézbe véve kiderülne, hogy nem volt igaza, abban megtalálható a jövő problémakatalógusa és lehetséges cselekvési programjai.

Az erdélyi tudományosságunk – még ha történészként a régió magyarságát érintő kérdésekkel is foglalkozom – nem vagyok része. Ebben az írásban csak a tudatlanság bátorságával lehetne valamennyi összefoglalót kiértékelni, egy-egy bibliográfiai egység hiányán évelődni, vagy lehetne a vállalkozással (a szerkesztői elképzelésekkel) szemben másokat megfogalmazni és azokat számon kérni. A kötetet mint alapos reprezentációt fogom fel. Ezért inkább arra törekszem, hogy a szerkesztői bevezető záró gondolatát követve „az őszintébb szembenézés”-hez járuljak hozzá.

A viszonyítási pontokról

Az ismertetendő munka egyedülálló vállalkozás. A *szomszédos országokban* hasonló összefoglalók magáról a kulturális életről készültek. A legnagyobb összegző vállalkozás a (cseh)szlovákiai magyar művelődés nyolc évtizedének története, négy kötetben. Ezt a munkát azonban Budapestről szervezték és ott is adták ki.² A somorjai Fórum Intézet 5 éves kutatási terve sem

1 *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* II. köt. Szerk. Tánzos Vilmos, Tőkés Gyöngyvér. Scientia, Kolozsvár, 2002. 422 p.

2 *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* I–IV. Ister, Bp., 1998–2000, (I. Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvféjlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház; II. Oktatásügy – közművelődés – sajtó, rádió, televízió; III.

törekszik „tisztán” a magyar tudományos eredmények megjelenítésre, hanem a kutatások integrálására és a társadalmi helyzetjelentésekre koncentrálnak.³ Kárpátalján a magyar tudományos leltárt egy életrajzi adatközlő könyv hozza, amely azonban nem ad áttekintést a magyar nyelvű publikációkról – sok esetben nincs is ilyen –, ugyanis az egyes személyek származásuk, illetve a Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság tagsága okán kerültek a kötetbe.⁴ A Vajdaságban a Jugoszláviai Magyar Tudományos Társaság adott ki összefoglalót a régió magyar tudományos eredményeiről.⁵ *Magyarországon* az MTA a határon túli tudományosságról több címgyűjteményt jelentetett meg.⁶ Ezeknél érdemibb információkat ad a határon túli magyar tudományos műhelyekről a Márton Áron Szakkollégiumban szervezett munka, amelyet az interneten is hozzáférhetővé kívánnak tenni.⁷ *A szűkebben vett kisebbségkutatásról* több intézet közös komáromi konferenciája nyomán született tanulmánykötet.⁸ Ezek a munkák azonban elsősorban a kisebbségi társadalom működése felől közelítik meg a kérdést: annak egyik intézményesülését láttatják a kutatásokban, a leírások pusztán felsorolásszerűek vagy az intézményi tudásszervező ténykedésre koncentrálnak. A KPI kötete ellenben a tudományos élet kritériumai felől közelíti meg a kérdést: tudományos értékelésre és nem pusztán megjelenítésre (felmutatásra) törekszik; a kisebbségi helyzetben végzett tudományos munkát nem tekinti általában kisebbségtudománynak, hanem egy-egy szaktudomány részének. Ezzel együtt paradox módon épp ez a kötet identifikálja a magyar nyelvű tudományosságon belül az erdélyi teljesítményeket. A kérdés, hogy ezeket mihez is mérjük?

Irodalom, tudomány, könyvkiadás – színház – képzőművészet – zene és táncművészet; IV. Művelődéstörténeti kronológia és kislexikon – könyvészet – mutatók.)

3 Lásd www.foruminst.sl

4 *Kárpátaljai Magyar Tudományos Társaság. Életrajzi Lexikon.* Főszerk. Lizanecz Péter. Hungarológiai Központ, Ungvár, 1995. 200 p.

5 *A redltudományok jugoszláviai magyar művelői.* Szerk. Ribár Béla, VMTT – Atlantis, Újvidék, 1999, 52 p.; *Helytörténetírás, Hungarológia és komparatívisztikai kutatás – és kiadó tevékenységünk.* In *Hogyan tovább a háború után?* Szerk. Bosnyák István, JMT-Magyar Szó, Újvidék, 1993, 103–145.

6 *Magyar kutatók a környező országokban.* Szerk. Tarnóczy Mariann. MTA, Bp., 2000. 185 p.

7 www.martonaron.hu/kataszter

8 *Ezredforduló. A tudomány jelene és jövője a kisebbségben élő közösségek életében c. konferencia előadásai.* Szerk.: Tóth Károly. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2001. 278 p. Uo: Göncz László: *Tudományszervezés a Mura mentén.* 195–199. p.; Gábrityné Molnár Irén: *Vajdasági magyar humán tudományosság és a tudományos műhelyek szerepe.* 211–229. p.

Az utóbbi nyolcvan év erdélyi tudományos összefoglalókban sem bővelkedik. Az első világháború előtti viszonyokat Kristóf György tekintette át.⁹ A két világháború közti teljesítményeket Jancsó Elemér több változatban is összefoglalta.¹⁰ A mai napig modellértékűnek tekinthető az erdélyi társadalomtudományi kutatások historiográfiáját adó, 1938-ban készült Szabó T. Attila-tanulmány.¹¹ A két világháború közti erdélyi magyar könyvtermés szakkibibliográfiája is elkészült, de ez a mai napig kiadásra vár.¹² A második bécsi döntés után a kiemelten kezelt egyetem ügy révén a középkortól készítették tablót az erdélyi tudományos intézményrendszeréről.¹³ Míg ez a kötet döntően a magyar kulturális szervező erőt reprezentálta, addig a harminc év múlva Koppándi Sándor szerkesztésében megjelent *A romániai magyar nemzetiség* c. kötet¹⁴ hivatatosan arra törekedett, hogy kiegészítse „a romániai magyar nemzetiségről, a román néppel való együttélésről, a közös társadalomfejlesztési tevékenységről szóló irodalmat”.¹⁵ Ebben a kötetben egyszerre szerepelnek Románia magyarságpolitikájának legitimálására szánt anyagok,¹⁶ a romániai magyarság helyzetére (intézményesítettségére) vonatkozó összefoglalók¹⁷ és a tudományos élet teljesítményeinek áttekintése. A természettudományokat Vincze

9 Tudományos intézetek Erdélyben 1919-ig. *Erdélyi Múzeum* 1942. 1. füzet, 104–131 p. (Ez egy nagyobb összefoglalás része, további részpublikációk adatait a lábjegyzetben közli.)

10 Magyar tudományos élet Erdélyben 1918-tól napjainkig. *Látóhatár* 1937. 17. sz.; Az erdélyi tudományos élet húsz éve 1919–1939. *Független Újság* 1939. december 15.; 1940. január 5.; 1940. február 2.;

11 *A transylván magyar társadalomkutatás*. EME, Kv., 1938. 32 p.

12 Monoki István: *A magyar könyvtermés Romániában az 1919–1940. években* II. kötet Szakmutató. Kézirat, TLA Kv., Az I., alfabetikus kötet az OSZK és az EME közös kiadásában jelent meg. A mai erdélyi bibliográfiai viszonyok szűkös lehetőségére utal, hogy a szakmailag fontosabb és több munkával járó II. kötet kiadását eddig nem tudták megoldani.

13 *Erdély magyar egyeteme*. Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története. Szerk. Bisztray Gyula, Szabó T. Attila, Tamás Lajos. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár, 1941. 470 p.

14 Kriterion, Bukarest, 1981. 521 p. Politikai Tudományok és a Nemzeti Kérdés Tanulmányozásának Intézete, a Romániai Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsa.

15 Uo. 5. p.

16 Koppándi Sándor – Lőrincz László: A nemzetiségi kérdés megoldása.; Bányai László: A Habsburg elnyomástól a hitleri iga lerázásáig.; Damian Hurezeanu: A román nemzet (támpontok kialakulásának és fejlődésének történetéhez).; Constantin Vlad: A nemzet fejlődésének főbb szakasza: a szocialista nemzet.; Fazekas János: A román nép és az együttlakó nemzetiségek egysége és testvérisége – a mai Románia haladásának hajtőereje.

17 Ezek közül igen gyenge: Nagy Ferdinánd: Kovászna megye ma.; Debreczeni Árpád: Anyanyelvű oktatás.; a közművelődés helyzetéről: Kovács János: Alkotó közönség.; Balogh Edgár: A közigazgatás történetéből.; Kiemelkedően jó: Jakó Zsigmond: Könyv és könyvtár az erdélyi magyar művelődésben.

Mária és Szabó Attila, az orvostudományi kutatásokat Spielmann József, a társadalomtudományokat és a történetírást Balázs Sándor és Bodor András, a nyelvészetet Péntek János foglalta össze. A romániai magyarság néprajzáról írott anyagának végén Dr. Kós Károly válogatott irodalomjegyzéket közölt. Ezek a beszámolók – ha nem eleve a rendszerbírálatot várjuk tőlük – korrekt, hűsz év múltán is használható munkák. Újdonság, hogy mennyire megnőtt a két világháború közti egyoldalú humán beállítódáshoz képest a reál tudományok jelentősége. A beszámolók döntően az egyéni teljesítmények bemutatására koncentráltak, az intézményességről, illetve a programszerű kutatásokról nem esett szó. Pedig mind a szociológiai (Aluás és Venczel kezdeményezésére), mind a Jakó Zsigmond által elindított iskola-értelmiség-művelődés-történeti kutatások és az Aradi József, Rostás Zoltán szervezte programok, majd a későbbi folklorizmus vita is ebbe az irányba mutattak. Az igény a nyolcvanas évek elejéig nyíltan is megfogalmazódhatott.¹⁸ Magyarországon a hetvenes évek végétől ez a programszerűség alakította át a tudományos életet, a pályázati lehetőségek kialakításával együtt egy új, fiatal, az előzőtől nagyságrenddel szélesebb kutatói, személyi bázis létrehozásával. Az intézményessültség hiánya még inkább kulcsprobléma, ha az 1980–81-ben Magyarországon írt, de csak 1989-ben publikált a határon túli magyar önismeretről/tudományosságról – közvetetten a határon túli magyarságról – összefoglalót adó Für Lajos munkájával¹⁹ hasonlítjuk össze a Koppándi szerkesztette Kritérium-kötetet. Az évtizedes változást kifejezi a 9 évig ki nem adott kézirat megjelentetésekor közölt borítószöveg. „Különös iróniája a sorsnak, hogy amikor a kézirat a kiadóba került, sokak szemében a szerző áttekintése túl me-

18 Jakó Zsigmond: A hazai magyar történetírók szerepe. *Korunk* 1970. 4. sz. 484–491. p.; Demény Lajos: Nemzetiség-történeti munkaprogram. *Korunk* 1971. 8. sz. 1129–1132. p.; Jakó Zsigmond: Nyersmételg, félúton. *Korunk* 1978. 10. sz. 650–???. Uő: Új távlatok tudományosságunk előtt. *Utunk* 1979. február 9.; Demény Lajos: Nemzetiség-történeti kutatás a szocialista Romániában. *A Hét* 1980, 32. sz., 33. sz.; A szóértés előfeltételei. *Korunk* 1980. 1–2. sz. (Különösen Domokos Géza és Aradi József felszólalásai fontosak.) Nemzetiségi történetírásunk új pásmájja. I-II. Vita, *Korunk* 1980, 7–8. sz. 510–517. p., 9. sz. 671–679. p.; Venczel József: A csáki borgói kutatás köréből. *Korunk* 1971. 7. sz. 991–1000. p.; Imreh István – Venczel József: A bálványosváraíjai falukutatás módszerének vázlata. *Korunk Évkönyv* 1979, 20–30. p.; Társadalomtudományi kör a Korunk szerkesztőségében, Aradi József: Kérdések a szociográfiáról. *Korunk* 1979. 6. sz. 441–442. p.; Várhegyi István: Valóságkutatás itt és most. *Művelődés* 1980. 5. sz.; Lőrincz József: Hogyan tovább? *Korunk* 1979. 9. sz.; Roth Endre: A szociológiának több esélye van a valóság mélységi feltárására. *Korunk* 1979. 6. sz.; Rostás Zoltán: Csak az van aminek múltja van? *Korunk* 1979. 6. sz.; A folklorizmus vitáról: Lőrincz József: Egy vita tanulságai. *TETT* 1989. 2. sz. 11–14. p.

19 *Kisebbség és tudomány*. Magvető, Bp., 1989. 243 p.

résznek tűnhetett a nemzetiségi kérdés vonatkozásaiban, ma viszont, amikor a nemzetiségi magyarság helyzete rohamosan romlik, a nemzetiségi kérdés a hozzá kapcsolódó álláspontok, sőt gyakorlat gyors ütemben radikalizálódik, a műben kibontakozó kép idealizálnak tűnhetik.²⁰ Az erdélyi „előzmények” között kell megemlíteni azokat a szórványos publikációkat is, amelyek a hatvanas évek végétől próbálták a világháború előtti erdélyi magyar szellemi élettel felvenni a kontinuitást, illetve saját szakterületük eredményeit, helyzetét foglalták össze.²¹ Ezeknek az írásoknak – ugyan úgy, mint az előbb már hi-

20 Uo. a hátsó borító „fülszövege”.

21 A teljesség igénye nélkül: Balázs Sándor: A nemzetismeret szociológiája mint nemzeti ségismeret. *A Hét* 1979. 1. sz. 1., 9. p., 2. sz. 8. p., 5. sz. 11. p.; Banner Zoltán: Negyedszázad művészet. *Művelődés* 1969. 8. sz. 26–29. p.; Cseke Péter: Népi kultúránk tudományos műhelyei. *A Hét Évkönyve* 1978. 269–279. p.; Csetri Elek: Történetírásunk kérdéseiről. *Utunk Évkönyve*, 1972. 246–249. p.; Csire Gabriella: A romániai gyermek és ifjúsági irodalom 40 éve. *Művelődés* 1984. 7. sz. 35–41. p.; Dankanits Ádám: Ismeretterjesztő közfírásunk forrásvidékén. *Korunk Évkönyve* 1974. 129–137. p.; Demény Lajos: Nemzetiségtörténeti kutatás Romániában. i. m.; Egyed Ákos: Művelődéstörténet-írásunk útjai. *Korunk* 1978. 3. sz. 196–204. p.; Uő: Történetkutatás és történelmi tudat. *Korunk* 1980. 7–8. sz. 484–489. p.; Faragó József: A magyar folklór gyűjtése Moldvában. *Művelődés* 1979. 11. sz. 29–31. p.; Faragó József: A székely folklórgyűjtés vázlata. *Korunk Évkönyve* 1977. 31–38. p.; Ferenczi Géza – Ferenczi István: Erdélyi középkori történet-kutatás és régészet. *Korunk* 1970. 4. sz. 500–504. p.; Gálffy Mózes: A kolozsvári nyelvészeti iskola tevékenységéről. *Korunk* 1978. 10. sz. 789–798. p.; Gáll Ernő: Az „erdélyi lélek” – mítosz és valóság. *Utunk* 1972. 30. sz. 4–5. p.; 31. sz. 1–3. p.; Uő: Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret. *Korunk* 1969. 7. sz. 1001–1009. p.; Hajós József: Filozófia könyvtermésünk másfél évtizedéről. *Korunk* 1959. 7–8. sz. 1093–1098. p.; Imreh István: Öngagatás és céhes élet. *Korunk* 1983. 5. sz. 374–377. p. (Az áthallásos irodalom egyik gyöngyszeme.); Imreh István: Tizenöt év történetírás a Studia mérlegén. *Korunk* 1963. 8. sz. 1011–1017. p.; Jagamas János: Néppenék kutatásának története. *Korunk Évkönyve* 1973. 203–218. p.; Jakó Zsigmond: A hazai magyar történetírók szerepe. i. m.; Jancsó Elemér: A kolozsvári magyar színház múltját illető színháztörténeti kutatások. *NyIrK* 1968. 1. sz. 5–14 p.; Uő: A romániai magyar irodalomra vonatkozó kutatások. *NyIrK*, 1968. 2. sz. 223–231. p.; Jordáky Lajos: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben. *Korunk* 1971. 3. sz. 351–358. p.; Kós Károly: Eredmények és feladatok a székelység néprajzkutatásában. *Művelődés* 1969. 6. sz. 48–51. p.; László Ferenc: A romániai magyar zene. *A Hét Évkönyve* 1978. 256–260. p.; Márton Gyula: A romániai magyar nyelvjáráskutatás múltja és mai állása. *Korunk Évkönyve* 1973. 173–193. p.; Mikó Imre: Magyar nemzetiségi történetírás Romániában. *Korunk* 1976. 9. sz. 643–645. p.; Nagy Jenő: Néprajzi és nyelvészeti kutatások a moldvai csángóság körében. *Művelődés* 1980. 6. sz. 27–30. p.; Szabó T. Attila: Természettudományos szakirodalom folyóiratainkban. *Korunk Évkönyve* 1974. 203–215. p.; Szekernyés János: Romániai magyar családi képeslapok. *Korunk Évkönyve* 1974. 283–291. p.; A recenziest nem a hivalkodó önszeretet, hanem az a praktikus szándék vezérelte a fenti összeállítás elkészítésében, hogy egy-egy remélt szövegolvató szemináriumon legyen hol „dokumentálódni” a hallgatónak.

vatkozott erdélyi összefoglalóknak – annyiban más a kiindulópontja a KPI mostani összefoglalójához képest, hogy azok az intézményesítés előkészítéseként, háttérbiztosításként készültek, míg az ismertetendő kötet évtizedes intézményépítési és működtetési folyamat részeként született meg. Ezt a folyamatot ragadta meg az intézményi bemutatás szintjén 2000-ben Pozsony Ferenc egy rövid összefoglalásban.²²

Egy lehetséges csoportosítás

A *Tizenkét év* szerkesztői – Tanczos Vilmos és Tökés Gyöngyvér²³ – a közölt 17 tanulmányt Bölcsészettudomány, Társadalom- és történettudomány részre osztották. A tanulmányok egységes szerkesztési szempontok alapján készültek. A három fő, tanulmányonként különböző arányban szereplő tartalmi elem: a) az intézményi (kutatásszervezési, oktatási, publikációs), b) a részterületenkénti vagy egyes pályák szerinti áttekintések és c) az általános problémák, viták, teendők, tervek ismertetése. Valamennyi tanulmányt bősséges, a leírásban egységesített, átfogó bibliográfia követi.

Az összefoglalókat *terjedelmük, illetve tartalmuk* szempontjából négy csoportba lehet sorolni. A besorolást, a kötet tanulmányait összevetve, az adott terület hagyományai, kutatói létszáma, publikációs megjelenítettsége adja. Tehát nem minősítésről van szó. Az *első csoportba* a legerőteljesebb²⁴ tanulmányokat sorolom: Egyed Emeséét az *irodalomtudományi* és Keszeg Vilmosét a *néprajzi* kutatásokról. Összterjedelmük és bibliográfiájuk is közel azonos. Ezen nincs mit csodálkozni, hisz a nemzeti kultúra megjelenítésének és termelésének két központi területéről van szó. Ugyanide tartozik a másik erős erdélyi hagyományokkal (a nemzeti piacon – Budapesten – is számon tartott tudományos iskolával) rendelkező terület, a *nyelvészet*, amit Péntek János tekintett át. Ebbe a csoportba sorolom egy teljesen új tudományterület²⁵ a *politikatudomány* összefoglaló tanulmányát is, amelyet a kötet legjobb dolgozatának tar-

22 Magyar tudományos műhelyek Erdélyben. *Info-Társadalomtudomány* 51. sz. 2000. 31–42. p.

23 A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézetének vezetői.

24 Itt a recenzens minősítésén túl a bibliográfia megjelenítettség nagyságáról is szó van. Ezekhez a jól szerkesztett tanulmányokhoz 13–23 oldalas bibliográfiák csatolhatók.

25 Nagy késztetetése van a magamfajta folyamatokat kereső embernek, hogy az erdélyi magyar kisebbségi közírást clózménynek tekintse (Paál Árpádtól, Ligeti Ernőn és Krenner Miklóson át Bakk Miklósig). Csakhogy az nem tudományos alapelvek szerint működött, így inkább értelmezni kell, művelését elválasztva az elemzéstől.

tok.²⁶ A komoly termés mögött egyrészt a közéleti megnyilvánulásokkal való bibliográfiai keveredésről, a politikai közösség megeremtéséről és az RMDSZ körüli háttérmunkákról, másrészt az ezekre adott válaszokról, illetve harmadrészt egyes „életművek” integrálásáról is szó van. Jellemzi a szakterület „erejét”, hogy többen közösen végezték el a feladatot: Bakk Miklós, Bodó Barna, Kántor Zoltán, Lőrincz D. József, Salat Levente, Szász Zoltán Alpár – lényegében a BBTE magyar politológia tanszéke. (Hasonlóra csak a filozófusok vállalkoztak). Ebben a tanulmányban találkoztam a legszélesebb körű elméleti áttekintéssel és a szakmai viták bemutatásának igényével. Mindközben ez az a terület, ahol az intézményesülés és a kutatási programok messze elmaradnak az ugyanebbe a csoportba sorolt más tudományterületeken tapasztaltaktól. Bár bibliográfiáját tekintve szerényebb az előbbiektől a *filozófia* kutatások összefoglalója – Demeter M. Attila, Tonk Márton, Veress Károly munkája –, azonban a régi hagyományok (Böhm Károly, Bartók György, Tavasz Sándor, Bretter György²⁷) ellenére ők maguk is megfogalmazzák a nyolcvanas évek generációs hiányát, amelyből ebben az évtizedben képzésük megújításával és publikációs programokkal próbálkoztak kilépni.

A *második csoportba* azok a „testesebb” dolgozatok kerülhetnek, amelyek szerényebb bibliográfiát vonultatnak fel, de meghatározó társadalomtudományi területekről szólnak. A szociológia – ha a szerkesztők a tekintély elve helyett csoportos munkára adnak lehetőséget – talán a „leginkább foglalkoztatott” kutatási terület. Szinte a semmiből történő megerősödését, a politológiához hasonlóan, az első csoportba sorolhattuk volna be. „Később születni nem előny, hanem kegyelmi állapot” – idézem, mielőtt leírnám az általam nagyra becsült Roth Endre nevét, akinek összefoglalója fele részben az 1989 előtti publikációkkal foglalkozik és a BBTE Szociológiai Tanszékén folyt tucatszámú kutatási programról, köztük több nemzetközileg is számottevő összehasonlító munkáról (Kárpát-projekt, Szelényi Iván szegénység és underclass vizsgálata) szó sem esik. Csak bízhatunk abban, hogy Magyarai Tivadar példaértékű lektori bírálata/tanszéki összefoglalója megjelenik a tervezett III. kötetben. A hosszú történeti bevezető mellett a bibliográfia 3 oldalnyi terjedelme is

26 Ezt a 10 oldalas lektori bírálatomtól (amelyet időhiányra hivatkozva nem vettek figyelembe) függetlenül állítom.

27 Feltűnő, hogy Bretter, illetve iskolája kimaradt a hagyomány-kánonból, miközben ezen előzmény nélkül nem értelmezhető a Limes kör (Molnár Gusztáv és Cs. Gyimesi Éva fejlődéspályája). Talán egyszer egy eszmetörténeti munka körbejárja, hogy milyen érvelések nyomán maradt el a *Kellék* Bretter György emlékszámá. De ez már mikrofilológia vagy a ballada transylvanica/az erdélyi pletyka világa.

elégtelen. (Ismerve a BBTE központi könyvtárában Meister Róbert által épülő bibliográfiai adatbázist a romániai magyar társadalomtudományi irodalomról, az 1989–2001 közt publikált közel tízezer tétel több mint egyötöde sorolható a szociológia tárgykörébe. Hasonló a részesedési arány a KPI kutatói programjai esetében is.) Más a helyzet Csetri Elek *történeti összefoglalójával*. Ő alapvetően a doktori fokozattal rendelkezők statisztikájából indul ki, ami pl. Báthory Lajos esetében felveti, hogy hova is vallja magát valaki, vagy az „ismeretlen munkaterületen” (289. p.) dolgozó kutató kategóriáját is megteremti. Az egzsaktság akarást talán a tudományos publikációk szerzőinek életkorára és kutatási területére vonatkozó (Pál-Antal Sándor által készített) összefoglalásra célszerűbb lett volna alapozni. A kép akkor sem volna rózsásabb, ha másokat bíznak meg az összefoglalás elkészítésével,²⁸ de akkor legalább a megfogalmazásban nem lenne teletűzdelve általánosságokkal. (Az erre a tanulmányra vonatkozó 6 oldalas külön bírálatomat elküldtem a kötet szerkesztőinek.) Ugyanebbe a csoportba tartozik a *közgazdaságtan* Kerekes Jenő és a *neveléstudomány* Fodor László összefoglalásában. Ezek tisztes munkák, egy-egy újjászerveződő kutatási terület útkeresését mutatják be. Ha a tudományterületek teljesítményét nem is, de az összefoglalók szakszerűségét össze lehet hasonlítani. Ebben a csoportban a legjobbnak Juhász Tamás áttekintését tartom az *erdélyi protestáns teológiai irodalomról*. Bár a szakirányok szerinti áttekintés állt a dolgozat középpontjában, az összegzésben megfogalmazott tömör tézisek utalnak az eszmei folyamatokra is. S a pragmatizmus-bírálatlalt a kötetben oly ritka kritikai álláspontot is megfogalmazott (262. p.).

A kiadvány összefoglalóinak *harmadik csoportjába* az *erdélyi zenetudomány* áttekintését Angi Istvántól és néhány jól megírt részterületet sorolok. Angi nagy erudícióval és elméleti háttérrel beszél olyasmiről, amiért ma is küzdelem folyik: a külön zenei anyanyelv elismertetése és ennek intézményes művelése. Egyéni (idősebb alkotói) pályákat ismertet és a bibliográfia is inkább a múlttól szól. A megadott 60 tételből 38 1989 előtti publikáció. Talán reménytelibb a helyzet a *színháztudomány* terén. A kilencvenes évek elejére színháztörténetre szűkült témakörrel őszinte szembenézéssel írt Kötő József. Egy-két *Korunk* tematikus szám és egy konferencia-kötet, a készülő tankönyvek/jegyzetek és az elinduló drámakutatás az utóbbi évtized termése – sommásan. Mindezt úgy oldja fel a szerző, hogy nyolcvan év távlatában foglalta

28 2001 nyarán Tusnádfürdőn a romániai magyar történetírás helyzetéről V. Kovács András, Pál-Antal Sándor és Nagy Mihály Zoltán kitűnő összefoglalást adtak. Kizártnak tartom, hogy erről a kötet szerkesztőinek ne lett volna tudásuk.

össze a kérdést. Sokkal inkább felszálló ágként mutatja be a *filmkutatást* Margit-házi Beáta a kötet legstrukturáltabb összeállításában. Inkább a *Tizenkét év* történeti összefoglalójának hiányosságára, mintsem széleskörű kutatási programokra utal Sípos Gábor összefoglalója a *református egyháztörténet-írásról*. Irigylésre méltó a szakszerű összefoglalásban a szerző kedvesen korrekt kritikai hangvétele. Szintén jó olvasni Kovács András *művészettörténeti* összefoglalóját. Hiányérzetem volt azonban a XX. századi erdélyi magyar művészetkritika (pl. az Erdélyi Művészet és a Banner-kötet értékelése), a közélet bemutatása és az örökségvédelem (az épített örökségen túli) bővebb ismertetése terén. Kovács saját tanítványaival – benyomásom szerint – szűkmarkúan bánik, pedig hallva őket különböző konferenciákon, egy komoly tudástermelő csoport van készülöben. (Ugyanez a pozícionáltsághoz bizonyítanul viszonyuló visszafogottság tapasztalható a politológia tanszéki anyagban: a műhelyek között saját magukról nem beszéltek, miközben központjai a kutatási területnek. Nem beszélve arról, hogy kulcsmunkákról, mint Salat Levente etnopolitika kötetéről, illetve Lőrincz D. Józsefnek az átmeneti társadalom értékrendjét vizsgáló doktori dolgozatáról²⁹ sem esett külön szó.)

A kötet összefoglalóinak *negyedik csoportjába* két olyan anyagot sorolok, amelyek nem illeszkednek a kötetbe. Az egyik Marton József korrekt írása, a *Gyulafehérvári Római Katolikus Teológia helyzetének alakulása 1990 után*. Ez nem kutatástörténet, hanem intézménytörténet. Itt a szerző abszolút tisztességesen járt el, hisz megírta az intézményi háttér kialakulásának történetét. Nem tudom megmondani, hogy mi a szerkesztői hiba: nem közölni ebben a témában semmit vagy szembenézni a valósággal. Mezei Elemér írása kapcsán azonban valaki valamit félreértett. A *Demográfiai kutatások Erdély népességének alakulásáról a XIX-XX. századi népszámlálások tükrében* c. tanulmány két statisztikai adatközlő sorozatot ismertet a BBTE Szociológia Tanszékén Rotariu professzor vezetésével megjelentetett köteteket és Varga E. Árpád: *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája 1850/1869–1992*. I-IV. köt. alapján. Ez még nem kutatástörténet. Pedig épp az előbbi vállalkozás párját ritkítja a magyar–román tudományos együttműködés történetében, hiszen Traian Rotariu professzor Varga E. Árpádot kérte fel az 1910-es kötet utószavának megírására. Kényes, agyonpolitizált témában hasonló kezdeményezésről nincs tudomásom. A másik munkát is roppant fontosnak tartom – ráadásul sorozatszerkesztője is vagyok –, de ha a kötet szerkesztőinek alapelve az, hogy „a jelenkori Erdély-

²⁹ Másol pl. a zenetudomány esetében a doktori dolgozatok is bekerültek a bibliográfiába.

ben alkotó magyar kutatók” (7. p.) eredményeit veszi számba, akkor miért tettek ez esetben kivételt? (S például Molnár Gusztávval, aki román állampolgár is, ideje java részét otthon tölti és van némi szerepe az erdélyi politikatudományi vitákban, miért nem?) De ennél is nagyobb baj, hogy ha már erről a területről is szerettek volna összefoglalást, miért nincs szó Albert Ferenc, Dézsi József, László József, Madaras Lázár, Vécsei Károly, Veress Valér munkásságáról és pl. a WEB-ben megjelent publikációkról? A júniusi konferencia történeti szekciójában Vincze Gábor fel is vetette ezt a problémát, de ha nem csal az emlékezetem, Mezei azzal utasította el, hogy ő nem ért hozzá csak felkérték erre a dologra.

A leltárról

Az ilyen jellegű összefoglalók könnyen elcsúszhatnak az annotált bibliográfia irányába, viszont a megjelent publikációk számbavétele önmagában még nem összegzés. Először a számbavételt tekintem át, majd az intézményesültre szóló beszámolókat, végezetül a megfogalmazott teendőket elemzem.

Ha a tudományterületeket vesszük számba, akkor azt látjuk, hogy a már hiányolt részletesebb örökségvédelemi (anyagi kultúra) területen és a több helyen megjelenő esztétikán túl négy tudományág hiányzik: a jogtudomány, a pszichológia, a régészet és az antropológia. Az előbbi kettő nem állhat azon a szinten és intézményesítettségen, hogy érdemes lett volna róluk beszámolót írni. (Bár jó lett volna ezt valamiképp belefoglalni a szerkesztői előszóba.) A régészet hiánya a júniusi konferencián is felmerült, ahol Bajusz István élőszóban összefoglalta a legfontosabb egyéni kutatási eredményeket,³⁰ mert külön magyar intézményesítettségükről nem beszélhetünk. (Ennek valószínűleg az is oka, hogy döntően a honfoglalás kora előtti kutatásokról és nem magyar nyelvű, illetve nemzetközi publikációkról van szó.) Az antropológia azért kényes kérdés, mert ennek művelése a kilencvenes években Erdélyben előrébb tartott mint Magyarországon. Másrészt ennek központja a többi kutatási területtel szemben Kolozsváron kívül, Csíkszeredában alakult ki a KAM³¹ keretében. Ez felveti azt a további kérdést is, hogy ennek a húsz éves múltra visszatekintő műhelynek, amely szinte egyedülként tudta magára vonni a szélesebb magyarországi társadalomtudományi közvélemény figyelt-

30 Reméljük a készülő III. kötetben ez is olvasható lesz.

31 Kulturális Antropológiai Munkacsoport, Biró A. Zoltán, Bodó Julia, Gagy József, Oláh Sándor, Turós Endre.

mét a kilencvenes évek első felében, mi a helye (pozíciója) az intézményesülő erdélyi magyar tudományosságban? A KAM tevékenységét Keszeg a néprajzi kutatásoknál (125–126. p.), Roth a szociológia intézményi háttérénel (356. p.) említi, de érdemi tárgyalására paradox módon a politikatudományánál került sor (406–406. p.). Ez is megérthető, hiszen a KAM épp a politikailag („fent”) konstruált közösséggel szemben a magyar társadalom („lent”) konstrukcióját képviselte. Az intézményelemzésen túl az erdélyi magyar társadalomtudományi gondolkodás antropologizálódását is nyomon lehetett volna követni, ami a nemzetközi trendekhez való viszonyítást is lehetővé tenné. Ezt az életműveken keresztül is tapasztalható társadalomtörténeti, antropológiai eltolódást a néprajzkutatásban, politológiában, a történeti kutatásokban és természetesen a szociológiában is lehet érzékelni (pl. Fosztó László, Lőrincz D. József, Könczei Csilla, Magyar Vincze Enikő, Pál Judit, Pozsony Ferenc, Szilágyi N. Sándor, Tanczos Vilmos publikációiban).

Egy másik leltározási mód a *bibliográfiák*on keresztül lehetséges. A bibliográfiák döntően alfabetikus rendben hozzák a publikációkat. Ez alól kivétel Egyed Emese irodalomtudományi, Kötő József színháztudományi, Juhász Tamás protestáns teológiai és Sipos Gábor református egyháztörténeti összeállítása, amelyek szakosított irodalomjegyzéket adtak. Roth és Csetri csak önálló kiadványokat adott meg,³² a többi bibliográfia a periodikákban megjelent publikációkat is felvette. Ezek a bibliográfiák túlbecsülhetetlen jelentőségűek az önismeret, az oktatás és a tudományos tájékozódás szempontjából. Bár a magyarországi Erdély-kutatások nem képezik részét a beszámolóknak, a bibliográfiák egy részébe mint szakirodalom bekerült ez is.

Ha nem a tudás megjelenítése, hanem pusztán a tudástermelés felől nézzük a bibliográfiákat, azt is látnunk kell, hogy a népszerű ismertető irodalom és a tudományos publikációk itt együtt jelentek meg. (A politikatudományi összefoglalóban ez a tudományosság és esszé határvonalának meghúzásában jelentkezett.³³) Nem tudom, hogy mennyiben lehet érvényes megállapítást tenni, de az a gyanúm, valamelyest ismerve az erdélyi magyar politológiai, szociológiai és a történeti publikációkat, hogy a kötet bibliográfiája szépíti

32 Az utóbbi önmaga és Egyed Ákos esetében tanulmányt is felvett a bibliográfiába.

33 397. p.

a helyzetet,³⁴ ugyanis nagyon kevés a monográfia. Még kevesebb a magyarországi vezető kiadóknál (pl. Osiris³⁵) is megjelenő munka, angol nyelvű közlésekről pedig alig-alig beszélhetünk.³⁶

Mindez felveti azt a kérdést, hogy a romániai magyar tudományos orgánusok milyen kritériumok szerint fogadnak el publikációkat. Mely kiadványoknak van lektora avagy szakmai vitája? Van-e olyan erdélyi kulturális/tudományos folyóirat, ahol a közleményeket lektorálásra külső szakértőknek is kiadják, illetve az olvasószerkesztői munkán túl is gondozzák az anyagokat? Vagy a szerkesztőségeken belül minden téma korrekt módon lektorálható? De ne menjünk ilyen messzire, vegyük szemügyre e kötet lektorálását. A belső címlap szerint 4 összefoglaló kivételével valamennyinek volt lektora.³⁷ Tölem két anyagról kértek véleményt, egyiknek sem volt különösebb foganatja. Magyarai Tivadar bírálatát ismerem, de annak sem látom következményét

34 Ebben az évben készült el Bándi Melissa és Hunyadi Attila, valamint jómagam közreműködésével *A romániai magyar kisebbségre és Erdély történetére vonatkozó magyar nyelvű munkák bibliográfiája 1990–2000*. A több mint 1800 tétel kétharmada rövid közlemény, cikk, ismeretterjesztő írás. Ha jobban megnézzük a maradék harmad könyvanyag is inkább Magyarországon készült, s ha még jobban leszűkítjük a kört, szembe tűnik a helytörténeti munkák túlsúlya. Végül alig marad két tucat erdélyi tanulmánykötet, benne tíznél kevesebb monográfiával.

35 Csak Szilágyi N. Sándor egy régebbi Kritérionnál megjelent munkájának és Keszeg Vilmos Aranyosszék-i kötetéről van tudomásom. Ennek háttérben két jelenség áll. Egyrészt az, hogy amikor a kilencvenes években kialakultak a kiadói szerzői körök, oda a határon túli tudományosság nem tudott belépni. A másik pedig az a kegyetlen elv, amit több kiadó is hangsúlyoz, hogy aki 35 éves koráig nem tanulja meg, miként kell nyomdakész kéziratot kiadni a kezéből, azzal nincs mit kezdeni. Ezt azonban valahol meg kellene tanulni. De ha az erdélyi kiadók és intézetek nem tudnak szerkesztőket eltartani (pl. a kis éves kiadványszám miatt, a folyóiratok működési költség hiányából adódóan), akkor ezt hol és kitől lehet megtanulni?

36 E vonatkozásban a tudományterületeket három csoportba lehet osztani. Vannak a teljesen nemzeti kultúrához és nyelvhez kötődő tudományok (irodalom, nyelvészet, történelem, néprajz), míg mások teljesen nemzetközi normák szerint működhetnek (a természettudományok) és léteznek olyan nemzetközi társadalomtudományok, amelyek a saját társadalmukról nemzetközi diskurzusokban adhatnak érvényes elemzéseket (szociológia, politológia, antropológia). Ez utóbbival magyarázható, hogy a legtöbb nem magyar nyelvű publikációval a humán tudományok közül épp az ezen körbe tartozó kutatásokkal foglalkozók rendelkeznek: Biró A. Zoltán Horváth István, Lőrincz D. József, Magyarai Vincze Enikő, Salat Levente, Péter László. Ráadásul ugyanez igaz a román nyelvű publikációk vonatkozásában is. (A júniusi konferencián nem történt áttörés a nyilvános hozzászólásokban, de a folyósói beszélgetésekből sokat lehetett tanulni. Pl. e jegyzet mondandója is a Bakk Miklóssal folytatott beszélgetésekből alakult ki.)

37 Ezek közül Mezei Elemér anyaga egyedül problematikus, hiszen Kerekes Jenő, Marton József, Sípos Gábor tárgyilagos beszámolót készített.

a szociológia eredményeinek összefoglalójában. A lektori véleményre csak Egyed Emese és Angi István utalt.³⁸ Az előszóból nem derül ki, hogy kik azok, akik az eltérő paradigma miatt, az idő hiányában vagy részben vették figyelembe a kritikát.³⁹ Az előszóban a szerkesztők okosan elmagyarázzák bizonyítványukat: a szerzők maguk dönthettek arról, hogy mit vesznek figyelembe, illetve, mint tudjuk, a lektori vélemények is publikálásra kerülnek a harmadik kötetben. Nincs ezzel semmi gond. De miért szerepel pl. az én nevem a belső címlapon? A könyvkiadásban a lektorálás nem a véleményalkotás, a kritika szinonimája.

Az intézményesítettségről

Az adott tudományterület *öndefiníciójával* Egyed Emese, Margitházi Bea, Angi István, Roth Endre és a politikatudományi anyag szerzői foglalkoztak. A „definíciók egymás ellen való kijátszása helyett” (52. p.) Egyed a lehető leg szélesebbre nyitotta az irodalom és az irodalomtudomány fogalomkörét. Hozzá hasonlóan Margitházi is szélesre nyitja a fogalmat (filmelmélet, filmes közélet, ez erdélyi film, illetve elmélete), de míg az előbbinél bevett területeket kell áttekinteni, az utóbbi esetében a filmes oktatás és intézmények hiányában a humán tudományok és különböző művészeti ágakból kell megteremteni a filmtérkép tájékozási pontjait. Angi az erdélyi zenetudományt a tudományos rendszertanban helyezte el, Roth az erdélyi magyar szociológiát az alap kutatás/alkalmazott kutatások rendszerében a tartalmi szempontot: mi szól az erdélyi magyarság valamely közösségéről, helyzetéről. A politikatudományi beszámoló készítői a jelen adottságai között meghúzendó határokat a tekintélyes hagyományokkal rendelkező tudományterületeknél elfogadottnál szélesebben húzták meg, de ezt jól ellensúlyozták a műhelyek, egyéni teljesítmények, viták, problémák szerkezettel. Dilemmájuk az összes humán területre sokkal jellemzőbb, mint Magyarországon: „hol lehet megvonni a határt tudományosság és esszé, dokumentált rigurozítás és akaratérvényesítő állásfoglalás, illetve a közvélemény befolyásolását célzó politikai publicisztika között, a romániai magyar kisebbségtörténetnek abban a szakaszában, amelyben a jelen tanulmány készült.” (396. p.)

Az intézményesítettség mint feladat van, ahol a magyar nyelvű oktatás hiányaként jelenik meg (zenetudomány, filmelmélet), de legtöbb helyen az önálló

³⁸ 53. p.; 109. p.

³⁹ 9. p.

egyetemtől független kutatóintézeti háttér igényét vetették fel. Ezt fogalmazták meg a filozófiai, szociológiai és a politikatudományi összefoglalások szerzői. A háttérintézmény jelentősége Kerekes Jenő közgazdasági beszámolója alapján a legszembeötlőbb. A kolozsvári közkönyvtárak 1990 után megjelent, magyar nyelvű közgazdasági könyvállományát áttekintve kiderült, hogy ezekben összesen 76 ilyen kötet található, míg a Romániai Magyar Közgazdász Társaság könyvtárában 3615 tétel. (385. p.) Roth Endre és Angi István saját szakterületükön (szociológia, zenetudomány) önálló folyóirat megjelentetését tartja szükségesnek. A problémák feltárása, a kutatási irányok meghatározása érdekében Csetri Elek országos (történész) szakmai tanácskozást javasol. Ugyanez a belső szakmai kibeszélés (közélet?) hiány fogalmazódik meg a filozófia-beszámoló utolsó bekezdésében is. A szakemberek helyzetbe hozása érdekében Kötő József az egyes színháztudományi ágazatok tudatos kiépítését javasolja. Ugyanezt konkrétabban fogalmazta meg Kovács András a saját szakterülete számára: átfogó topográfiai feltáró munkák beindítását és egyházi múzeumok létrehozását javasolja. Életkori – és ebből adódóan szocializációs – adottság, hogy Roth Endre és Csetri Elek inkább a kell, legyen megfogalmazások körében él, míg mások konkrétabban adják tudtunkra javaslatukat.

Az egyes tudományterületek között kisebbségben vannak azok, amelyek már az *intézményeken belüli programokra* koncentrálnak. Ilyen a nyelvészet Péntek János beszámolójában, Egyed Emese konkrét tematikai javaslata tükrözi ezt az irodalomtudományi kutatásokra vonatkozólag. De Keszeg Vilmos az, aki a kutató műhelyek éttekintésekor egy lényegi kérdésre is rávilágít: csak néhány működtet kutatási programot. Ezt azzal magyarázza, hogy a pályázati lehetőségek általában rövid távra szólnak. Ugyancsak itt jelenik meg, Csetri Elek és Roth András, illetve a politológusok írásaihoz hasonlóan, a szintézisek hiánya. Ez pedig összefügg az alkalmazott kutatások és alapkutatások problémájával. A beszámolókból úgy tűnik, hogy intézményes programok hiányában az alapkutatások inkább az idősebb nemzedék egyéni műhelyeiben folynak vagy onnan indultak el. Ebből a szempontból a nyelvészeti, a néprajzi, a középkori történeti források kiadása és – a sajnos itt eléggé be nem mutatott – szociológiai kutatások a legszisztematikusabbak.

Az egyes tudományterületek társadalmi szerepe és a kutatói pozíció több tanulmányban megjelenik. Péntek János a „térseget” konzervatívnak tekinti, ahol többre értékeli a tekintélyt, mint a szellemi képességet. „Ezen is folyamatosan változtatni kell a hagyomány(os érték) és a korszerű kreatív képesség egyensúlyának keresésével, a fiatal tehetségek bátorításával”. (34. p.) A kuta-

tók függő helyzetét az anyagi csábításokban (a megrendelő bizonyos kutatásokban elvárja a számára megfelelő végeredményt) és a politikai befolyásolásban látja. A szakmai elkötelezettséget és az aktuálpolitikai lekötöttséget elválasztja egymástól. Más formában, de ugyan ez a közösségi elvárás versus szakmai kívánalmak problémát vetették fel a filozófia beszámoló szerzői is. A kisebbségi helyzetből adódóan a kulturális elit elsősorban a hagyományápolást helyezi előtérbe, amely a „népcsoport identitástudatát erősíti. Ennél fogva a filozófia univerzalizmusa, a szabad szellemű filozófiában mindenkor érvényesülő kritikai reflexió és vitára való késztetés alkalmasint gyanakvást keltet, elsősorban a kulturális elit köreiből, hiszen az érvényes meggyőződés szerint akkor vagyunk egységesek, ha – a politikai, társadalmi, kulturális stb. – kérdésekről egyet gondolunk. Ekkor vagyunk képesek ugyanis egységesen fellépni. Mindez érthető módon, egyfajta zavarodottságot és csalódottságot eredményezhet a filozófiával foglalkozók körében.” (321. p.) Kötő József a szakmai és a társadalmi elvárások konfliktusát a színházi viták kapcsán az előbbiekhöz hasonló módon patikamérlegben próbálja kiegyensúlyozni. „A sajátosság méltóságához” közel álló közösségközpontú szellemiséggel a szabadságközpontú orientációt állították szembe a „radikálisan újat hozók”. Az utóbbiak a szubjektum, a személyiség, az erkölcs autonómiáját képviselték. A két alternatíva között tapogatózó színházi mozgalom közel fél évtizeden át szemléleti zavarokkal küszködött... Ez a magatartásforma pedig funkcionális zavarokat okozott a színház és a közönség kapcsolatában. A paradoxon feloldását csak egy szintézisre törő szemlélet hozhatja el.” (179. p.) Vajon Kötő József ne tudná, hogy itt a romániai magyar befogadói kultúra korszerűségéről van szó? E kérdésben a szerzők visszafogottak, hiszen Péntek János oktatási kérdésekben és a kutatás-értelmezés dolgában is másutt élesebben fogalmazott,⁴⁰ a filozófusok „nemzeti” filozófia vitája is karakteresebb volt, nem beszélve a kötet egyik szerkesztőjének, Tanczos Vilmosnak a tudományos kutatás átpolitizálásáról szóló, másutt megjelent alapvető írásáról.⁴¹

Prizmatükör

A recenzens eddig szétszedett és újra összerakott egy olvasmányélményt. A következőkben azzal próbálkozom, hogy néhány a kötetben szerep-

40 A kisebbségi identitás dinamikája – más megközelítésben. *Kisebbségkutatás* 2001. 1. sz.

41 Szappon a kredenc sarkán, avagy a csángókérdés tudománya és politikája. *Kisebbségkutatás* 2001. 1. sz.

lő, elsősorban a politológia összefoglaló szemléleti felvetéseiben megbúvó szempontot tovább gondoljon – kiiktatva a „pesti gőzhenger”⁴² boldogtalan bölcsködését – a kötet és a felmerült problémák elhelyezése érdekében.

A kötet szerzői jól megoldották az erdélyi tudományosság problémát azzal, hogy elfogadták azt a szerkesztői álláspontot, amely szerint az Erdélyben alkotó kutatók tevékenységét tekintik feldolgozandónak. Ezt több-kevesebb rugalmassággal alkalmazták. Volt, ahol még az összefoglaló szerzői között is talá-lunk jelenleg Magyarországon élő kutatót (Kántor Zoltán – politikatudomány). Több esetben épp a nyitást és az együttműködést tekintették az egyik legfontosabb változásnak 1989 után (nyelvészet, irodalomtudomány). Hív-hatjuk pl. posztmagyarnak azt a helyzetet, amikor ugyanaz a személy (Szász László) egyik helyen mint kifejezetten nem erdélyi⁴³ szerepel (ha jól tudom eredetileg marosvásárhelyi, az egyetem elvégzése után vándorolt ki, és egy ha-sonló, de csíkszeredai sorstársával említetik, 80. p.), míg másutt úgy merül fel a neve, mint az egyike azoknak, akikre az erdélyi drámatörténeti kutatáso-ka-t lehet alapozni. (181. p.) Még érdekesebb lesz a helyzet, ha az illető történe-tesen visszakerül Kolozsvárra lektornak, arra a tanszékre, ahol őt nem erdélyi-ként tartják számon. Tartalmi problémát vetnek fel azok a kutatások, amelyek-ben mint közreműködők vesznek részt az erdélyi kutatók pl. a Kontra Miklós vezet-te élőnyelvi kutatások, vagy a szociológia tanszék empirikus adatfelvéte-lei, a KAM összehasonlító-projektek. Nem féloldalas, ha bizonyos kutatások-nak csak egy részéről van tudomásunk? Historiográfiai szempontból biztos va-gyok abban, hogy az évtized legfontosabb történeti munkái között fog szere-pelni: az Erdélyi okmánytár, amelyet az Akadémiai Kiadó ad ki, bár a szerző-je, Jakó Zsigmond Erdélyben él; Pál Judit várostörténeti monográfiája, amely eddig csak románul jelent meg; K. Lengyel Zsolt transzilvanizmus monográ-fiája is csak németül jelent meg; Vincze Gábor fontos könyve a romániai ma-gyar '50-es évekről Erdélyben jelent meg, de a szerző magyarországi. Ho-málybogozó évődésem csak arra szolgál, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy milyen keretek között is működik az erdélyi magyar tudományosság? Része-e valaminek? Románián belül működik, döntően egy állami egyetem katedráit elfoglaló emberek művelik, de a működtetésének finanszírozása döntően Magyarországról történik. A romániaiságról szinte szó sem esik a kötet-

42 Szlovákiában hallott kifejezés az okoskodó, „mi jobban tudjuk” magyarországi „szakér-tőkre”.

43 Budapesten, tapasztalataim szerint attól, hogy valaki magyar állampolgársággal rendel-ke-zik, erdélyinek tekintik. A változást általában az „áttelepült” kifejezéssel érzékeltetik.

ben, s ez az utóbbi tíz évnek a nemzetiesítéssel járó korjelensége. De azt senki nem gondolhatja komolyan, hogy a romániaság mint jogi, politikai, habituális szerkezetiség ne lenne hatással a tudomány szervezésre. Ha nem viszonyítunk, akkor formálisan minden rendben van. Ha felteszünk néhány kérdést: Hogyan működik a kreditrendszer az egyetemen, ha nincs szabad tanárválasztás? Hogyan működik a magiszteri képzés, ha az órákat tömbösítve, vagy hétvégén, vagy sehogy sem tartják meg? Hogyan lehet elvárni egyesületi alapon és szabályzatok szerint működő intézményektől, akadémiai programokat, úgy, hogy nincs működési költségük, csak a bérmunkák, pályázatok, alkuk biztosítanak forrásokat? Hogyan lehet a tudományos munka feltételeit megteremteni, ha nincsenek feltölthető kutatói állások? Hogyan lehet a tudományos munka feltételeit megteremteni, ha nincs megfelelő könyvtár és kiterjedt nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés?

Az összehasonlítás a szembenézéshez azért is elengedhetetlen, hogy kiderüljön a(z össz)magyar tudományosságon belül milyen is a helye az erdélyi magyar humán kutatásoknak. Az ismertetett kötetnek ez nem volt a feladata, de a júniusi konferencia előadásait figyelve, ez az igény a humán kutatások felől meg sem fogalmazódott. Ahogyan az sem merült fel, hogy a tudományt is sújtó társadalmi problémák mennyiben etnikai jellegűek, illetve mennyiben országos vonatkozásúak. A *nemzetközi összehasonlítás* hiánya, a júniusi konferencián a humán kutatásokat és a természettudományos beszámolókat hallgatva, még nyilvánvalóbbá vált. Hiszen az utóbbi körhöz tartozó (általában a bölcsész előadóknál rendezettebb és követhetőbb előadásokat tartó) kutatók alapvetően nemzetközi mércéket állítottak fel. A negyedik viszonyítási alap a *Kolozsvár és a vidék viszonya* lehet. Meg merem kockáztatni, hogy a magyar humán tudományos élet Kolozsvár központúsága ma nagyobb, mint a kilencvenes években volt. Vajon mit csinál a kibocsátott nagy létszámú évfolyamok vidéken elhelyezkedő része? Kik inspirálják őket? Ki veszi át Aradi József, Cs. Gyimesi Éva, Gáll Ernő, Péntek János, Rostás Zoltán és mások szerepét? Itt nem pusztán vonatkoztatási személyiségekről van szó, hanem a tudományos közélet hajszálszerű közvetítéséről, arról, hogy az egyes kutatók érzékelhessék ennek jelenlétét.⁴⁴ Vagy az új helyzetek más viszonylatokat termelnek ki?

⁴⁴ A kisebbségi közösségértelmezés szempontjából ez legalább annyira fontos, mint a tudományos teljesítmények leltára. Hiszen itt már arról van szó, hogy az adott társadalmi csoportnak (az erdélyi magyar társadalomnak) van-e saját intézményesített tudástermelése és ez milyen hatékonysággal működik.

A BBTE egyes tanszékei mellett az utóbbi tizenkét évben kialakult egy olyan *háttér intézményrendszer*, amelyet kívülről nemzetiesítő konstrukcióként kutatóintézeti háttérnek lehetne nevezni.⁴⁵ Azonban ezeknek az intézményeknek a hosszú távú működési költsége – a KPI-t kivéve, amely inkább forráselosztó, mintsem kutatásszervező intézmény – nincs biztosítva. Egyesületi formák között működnek. Ha egyáltalán van, akkor a szervezeti és működési szabályzatuk is ehhez alkalmazkodik. Fizetett alkalmazottaikat a pályázati pénzekből tartják el minimális fizetéssel. Így nagyon nehéz elérni, hogy a munkaköri leírásokban az intézeti munka és az egyéni kutatómunka programszerűen, hosszabb távra épüljön fel. A működési költségek hiánya azzal jár, hogy bizonyos kutatók (a vezetők) alapvetően a menedzseléssel foglalkoznak. Ezeknél az embereknél gyakori a terepvesztés, amely tudományos pályájuknak is gellert adhat. Az újabb és újabb pályázatok, a *fennmaradásért való folyamatos küzdelem következményei*: 1. A kutatási témákat a globális vagy a nemzeti (Budapest) piacról kapják. Így a saját, helyi kutatási kérdések, a saját társadalom problémái csak ezekbe becsatolva vizsgálhatók. Eltolódik a saját modellek kidolgozása. 2. Nem tud végbemenni a kellő szakosodás. Egy-egy kutató több dologgal is kénytelen foglalkozni, így lemarad a magyarországi specialistáktól és ez elvezethet az „erdélyi szakértőnk” alárendelt pozíciójáig. 3. Az újabb és újabb munkamegrendelések nem teszik lehetővé a hiányzó alapkutatások elvégzését és a Magyarországhoz képest a hetvenes-nyolcvanas években kialakult módszertani és elméleti lemaradás pótlását. Ezekben a területek a leggyengébbek a képzési programokban is és ez az egyik oka a szakmai kritika hiányának. 4. A pályázati alapú működtetés nem teszi lehetővé hosszú távon főállású kutatók alkalmazását. 5. A fiatal kutatók előtt a tudósideál a menedzser lesz. A tudományos siker fokmérője nem a megoldott problémák, hanem a megszerzett pályázati támogatások függvénye lesz.⁴⁶

Erdélyi szempontból egyszerű a megoldás: biztosítani kell a műhelyek számára hosszabb távon a működési költségeket. Magyarországról nézve – azon túl, hogy semmilyen politikai szereplőnek nem fűződik különösebb érdeke ahhoz, hogy a kisebbségi társadalomban újabb, független (ellenőrizhetetlen) véleményalkotó központok intézményesüljenek – a meglévő kutató-

45 MTA KI – Szabó T. Attila Nyelvi Intézet; Szabédi Ház; Láthatatlan Kollégium; Kriza János Néprajzi Társaság; Pro Philosophia Alapítvány; KOMATE; Politeia; Entz Géza Intézet; Max Weber Kollégium; CCRIT; Erdélyi Magyar Közgazdász Társaság; Jakabffy Elemér Alapítvány; Sapientia – Kutatói Programok Intézete; Erdélyi Múzeum Egyesület;

46 Erre a problémára a júniusi konferencián Lőrincz D. József hívta fel a figyelmemet egy folyosói magánbeszélgetés keretében.

helyek teljesítményeit lehet (és kell) számon kérni. Ha egy „laza” akkreditálási követelményrendszerrel megvizsgálánk a jelenlegi műhelyeket – pl. a következő szempontokból: van-e legalább két PhD fokozattal rendelkező főállású munkatársa; az utóbbi három évben kiadtak-e évente két tudományos munkát (nem számítva a konferencia köteteket); van-e az intézménynek szervezeti és működési szabályzata, egyéni munkaköri leírásokkal, szemlélyekre bontott rendszeres éves intézeti kutatási programmal; milyen könyvtárral, dokumentációs háttérrel rendelkezik és ez miként van feldolgozva – akkor eljuthatunk a róka fogta csuka, csuka fogta róka ördögi köréig. Ezt azonban egy pontosan kidolgozott akkreditációs követelményrendszerrel és egy erre felkészülési lehetőséget adó hosszú távú ösztöndíj programmal (amelyben a fiatal kutatóknak 3 éven át csak saját kutatásaikkal és intézeti feladataikkal kellene foglalkoznia) meg lehetne oldani. Az ehhez szükséges források benne vannak a rendszerben,⁴⁷ de egyelőre a határon túli műhelyek vezetői is abban érdekeltek, hogy minél inkább integrálódjanak – működési feltételeik biztosítása érdekében – a jelenlegi elosztási rendszerbe.

A hosszúra nyúlt áttekintés végén *a tudomány* (a tudástermelés, megjelenítés, átadás) sajátos *erdélyi magyar/kisebbségi társadalmi funkciójáról* kell szólnom. A(z össz)magyar kultúra szempontjából regionális tudományos központként lehet Kolozsvárt és néhány erdélyi várost felfogni, amelyek természetük a magyar nyelvű tudományosság piacán kell érvényesülnie. Erdély felől nézve azt kell tisztázni, hogy milyen kisebbségi társadalom-modellben gondolkodunk? Egy szatellit nemzetrészen, amely Budapesthez igazodik vagy egy politikai közösségben, amelyben az egységesség politikai érdekvédelmi

⁴⁷ A magyarországi határon túli kutatásokkal foglalkozó programok pl. a Széchenyi tervben Berényi Dénes támogatáspolitikai vizsgálata vagy a Balassi Intézet működtetése és természetesen saját költségvetésből is támogatott intézményem (TLI) tudástermelő hatékonysága is vizsgálható. Egy Széchenyis projekt nagyságrendű összegből, 60 millió forintból ideális esetben 3 évig 27 ember kaphatna havi 60 ezer forintos ösztöndíjat. Viszonyítás-képpen: a határon túli magyar könyvkiadás évente a NKÖM-től 60 millió forintnyi támogatást kap. Magyarországról nézve felvetésem demagógnak tűnhet. De ha végiggondoljuk, hogy ma az ajánló irodákban a szomszédos országokban 495 ember dolgozik, számba vesszük az Agora irodákat, az MTA nyelvi intézeteit és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem apparátusát, azt látjuk, hogy jelenleg kb. 700 ember kapja havi fizetését, ami hosszabb távra is biztosítva a határokon túl a magyar állami költségvetésből. Hogy mit jelentene az előbb felsorolt intézményeknek 2–2 hosszabb távú ösztöndíj-státus vagy ez kiegészítve egy-egy Kolozsváron kívüli kutatóhely megteremtésével? Magyarországról nézve számonkérhető programokat és nem segélyező alkukat. Az erdélyi nézőpont nem az én dolgom.

elve integrálja az intézményességet és a szellemi életet. Avagy harmadikként adottságnak tekintjük a romániai magyarságot, amely életvilág-hálózatnak (magyar szféra) különböző alrendszerei önálló, belső logikáik szerint működnek. Úgy, mint a politikai érdekvédelem; az önkormányzati intézményrendszer; a közvélemény-formáló önálló nyilvánosság; a civil társadalmi szervezetek rendszere; a tudományos, szakértői intézményrendszer. Ehhez természetesen az is szükséges, hogy az egységesség mellett a stabilitás igénye is megjelenjen, a túlélés és válságkezelések helyett az építkező stratégia váljon döntővé.

Az „erdélyi tudománypolitika” történetére a szakadozottság, az állandó újra kezdések a jellemzők. A XVIII. század nagy alapításai – a Baththyanyenum, a Téleki Téka, a Bruchental gyűjtemény – nem fejlődtek tovább élő intézményekké, hanem múzeumokká váltak. Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság épp úgy megrekedt, mint Döbrentei *Erdélyi Múzeuma*. Jancsó Elemér szerint csak a kolozsvári színház az, amely időtálló intézménynek tekinthető 1948 előttről.⁴⁸ Az EME történetét végig kíséri az az egyesület vagy intézet vita, amely a kolozsvári egyetem létrehozásával az előbbi javára dőlt el. Az egyetem az oktatók jelentős részének ugródeszkeként szolgált a budapesti nagyobb karrier eléréséhez.⁴⁹ Az első világháború után, a volt egyetemi tanárok távoztával, új tudománypolitikai korszak kezdődött, amelynek meghatározó szervezője György Lajos volt. 1926-ig inkább csak próbálkozások jellemezték a tudományos élet szervezését, előbb bibliográfia szinten gyűjtötték össze az eredményeket,⁵⁰ majd 1927-ben már részletes program készült a teendőkről.⁵¹ György Lajos a középiskolai tanárképzés megerősítését tartotta kulcskérdésnek. Egyrészt a magyar szellemiségű, minőségi (egyházi) középiskolai képzés érdekében, másrészt, hogy a tanári szakon végzettek közül ki lehessen alakítani a tudományos kutatásokkal foglalkozó elitet. Két konkrét javaslatot tett (a budapesti kormányzat felé): 1. tudományos intézet létrehozása érdekében, amely az erdélyi magyarság kultúrájára vonatkozó gyűjtéssel, rendszerezéssel és feldolgozással foglalkozik; 2. főiskolai magyar internátus létrehozása érdekében. Az egyiket az EME és a Katolikus Lyceumi Könyvtár keretében többé-kevésbé, a kollégiumokat és a külföldi ösztöndíjprogramot teljes sikerrel valósította meg.⁵² Tavaszgy Sándor – mint a tudományos diskurzust meghatározó személyiség –

48 Jancsó Elemér i. m.

49 Nagy Miklós: Erdély jövője. *Budapesti Szemle* 1926. 207. köt. 339–358. p.

50 György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Pallas, Budapest, 1926. 77 p.

51 György Lajos: A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés 1927. évi helyzete és a jövő feladatai Erdélyben. *Magyar Kisebbség* 2002. 2. sz. 131–148. p.

52 Tanulmányi Bizottság Jelentése, Kolozsvár, 1930. *Magyar Kisebbség* 2002. 2. sz.

ezzel párhuzamosan az európai korszerű műveltségismény és az erdélyi hagyományok, valamint a korabeli adottságok szintézisét szorgalmazta.⁵³ A második bécsi döntés után Jakó Zsigmond az *Erdély magyar egyeteme* kötetéről írva a tudományos szellemiség funkcióját a magyarság kulturális integritásának megőrzésében, az egyetemét „a tápláló nemzeti közösség erősítése, szellemi irányításá”-ban látta.⁵⁴ A korszak erdélyi tudományszervezési kérdéseit Szabó T Attila összegezte.⁵⁵ Külön választotta az EME (mint Erdélyi Magyar Nemzeti Múzeum), az egyetem (Kolozsvári I. Ferencz József Tudományegyetem) és az 1940. október 20-án – az impériumváltás után két hónappal! – létrehozott Erdélyi Tudomány Intézet feladatköreit. Az EME a gyűjtemények gyarapításán és rendszerezésén túl tudományszervezéssel és tudomány-népszerűsítéssel foglalkozott. Az egyetemet – Jakóhoz hasonlóan – a „nemzeti értelmi tevékenység irányítójának” tekintette, amely tudós szakembereket és tudományos kutatókat képez. Ez az utóbbi képzés valósulhat meg az egyetemen kívüli intézményekben, pl. azáltal, hogy a hallgatók bekapcsolódnak az EME szakosztályok munkájába. A Teleki Pál Tudományos Intézet részeként működő ETI munkatársait a közoktatási miniszter nevezte ki az egyetemi oktatók közül vagy más kutatóhelyekről. (A kolozsvári egyetem korabeli súlyát mutatja, hogy az ETI vezetőjén, Tamás Lajoson kívül, a Teleki Intézet másik két egységének vezetőjét is a kolozsvári egyetemi tanárok közül nevezték ki: Rónai András – Államtudományi Intézet; Deér József – Magyar Történeti Intézet.) Az ETI szervezete 11 szakosztályból állt és szervezeti szabályzata értelmében: „Célja Magyarország s különösképpen Erdély földrajzi, néprajzi, történeti, régészeti, társadalomtudományi, nyelvészeti, irodalmi embertani, élettani s egyéb népi kérdéseinek, továbbá más országok népeivel kimutatható kapcsolatainak tudományos tanulmányozása, adatok gyűjtése, rendszerezése, nyilvántartása, feldolgozása és kiadványok közzététele.”⁵⁶ Mindezt egyéni és intézeti kutatási programok keretében valósították meg. Az intézet négy éves tevékenységét Mikecs László értékelte ki mintaeértékű írásában.⁵⁷ Az ETI-t szakosztályonkénti értékelésében szinte mindenhol a diákok bevonását, az utánpótlás nevelést hiányolta. Legnagyobb értéknek a közös, interdiszciplinális kutatásokat Hóstát és a Borsa völgye tartotta. Már akkor az állandó résztvevő megfigyelő módszer alkalmazásá-

53 Pl. *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése*. Kolozsvár, 1928, 12 p. ETF 11. sz.

54 Erdély magyar egyeteme. *Erdélyi Múzeum* 1942. 1. füzet 284–290. p.

55 Az erdélyi tudománypolitika kérdéshez. *Hitel* 1940–41. 2. sz. 183–189. p.

56 Tamás Lajos: Az Erdélyi Tudományos Intézet. In *Erdély magyar egyeteme*. i. m. 411. p.

57 Új erdélyi tudomány. *Erdélyi Múzeum* 1944. 3–4. sz. 500–523. p.

ra is javaslatot tett. Kulcsfontosságú kérdésként vetette fel a társadalmpolitikai kérdésekben való tudományos részvétel igényét is. Meg volt arról győződve, hogy a modern gondolatok megvalósítása mindig az adott társadalmi csoport előnyére szolgál. Így vélekedett az 1918 előtt elmaradt, majd az új impérium által megvalósított földreformokról, de hasonlóképpen vélekedett az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom sikereiről is. Mai nyelvre lefordítva az egymás mellett működő nemzetépítések közül az lesz a hatékonyabb, amely modernebb, pontosabban korszerű formák között tudja magát újraszervezni. Erre volt Szabó T. Attila, Venczel József munkásságán keresztül is modell értékű példa az ETI.

Ilyen előzmények után kellene a KPI vállalkozását, amely nem pusztán a káoszt rendezte, hanem reprezentációjával integrált is egy kooperációs feltünetet, továbbgondolni. Az egyetem (BBTE), a kutató műhelyek és a budapesti forráselosztás viszonyrendszerét tovább bonyolítja a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, illetve annak Kutatói Programok Intézete, amely nélkül ez a munka nem jöhetett volna létre. A jövőt meghatározó adottságokat a következőkben látom: 1. Az EMTE egy nem inkubátor elven, hanem expanzív módon történt tudásbevitel-intézményesítés eredménye, amelynek kiépítése, különböző okokból alapvetően nem szakmai, hanem politikai logika mentén történt meg. A kiépült szerkezet nem tudni, hogy képes lesz-e önkorrekcóra, szakmai, teljesítményelvű működésre. 2. A romániai magyar tudományos elit képzése a következő évtizedekben is döntően a BBTE tanzékein folyik. Az új, önálló intézményesítés nevében az eddig oda, pontosabban a háttérintézményeknek juttatott források átirányításával, csökkentésével ez veszélybe került, amelyet kárpótolhat a KPI kutatói pályázati programja. 3. A magánegyetemi intézményrendszer építésével, a forma felmutatásával, nem kerül-e veszélybe a folyamatosság és csendességet igénylő erdélyi magyar tudományos termelés? Az ismertetett kötet megjelenése után – amivel a szerzők tisztes munkája alapján a két szerkesztő, Tánzos Vilmos és Tőkés Gyöngyvér részletesen és szakszerűen feltérképezte a humán kutatások eredményeit – kérdés, hogy miként működik tovább a Kutatói Programok Intézete. Az EMTE (egyik) kutató intézete lesz, vagy inkább forráselosztó intézmény, avagy levonva az eddigi tapasztalatokat, szolgáltató tudományszervező és érdekképviseleti munkáját folytatja?

Bárdi Nándor